

Εἶναι ἡ ὄντολογία θεμελιώδης;

Μετάφραση: ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΡΣΕΛΛΟΣ

1. Πρωτεῖο τῆς ὄντολογίας

Τό πρωτεῖο τῆς ὄντολογίας ἀνάμεσα στούς ἄλλους γνωστικούς κλάδους δέν στηρίζεται σέ μιά προφάνεια ἀπό τίς πιό ἔντονες; Κάθε γνώση τῶν σχέσεων πού συνδέουν ἢ ἀντιθέτουν τά ὄντα τό ἓνα πρὸς τό ἄλλο δέν προϋποθέτει ἤδη τήν κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι τά ὄντα αὐτά καί οἱ σχέσεις αὐτές ὑπάρχουν; Ἀρθρώνοντας κανεῖς αὐτό τό γεγονός —ξαναθέτοντας τό πρόβλημα τῆς ὄντολογίας πού ὁ καθένας τό ἔχει λύσει, ἔστω λησμονώντας το— οἰκοδομεῖ προφανῶς μιά θεμελιώδη γνώση χωρὶς τήν ὁποία κάθε φιλοσοφική, ἐπιστημονική ἢ καθημερινή γνώση θά παρέμενε ἀφελής.

Τό κύρος τῶν σύγχρονων ὄντολογικῶν ἐρευνῶν ὀφείλεται στόν ἐπιτακτικό καί πρωταρχικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς προφάνειας. Σέ αὐτήν στηρίχτηκαν οἱ στοχαστές πού ὑψώθηκαν μιά καί καλή πάνω ἀπό τίς «ἐκλάμψεις» τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λογοτεχνικῆς λέσχης, γιά νά ἀναπνεύσουν ἐκ νέου τόν ἀέρα τῶν μεγάλων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καί τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς.

Νά ἀμφισβητήσῃ κανεῖς αὐτή τή θεμελιώδη προφάνεια εἶναι ἓνα ἐγγεῖρημα παράτολμο. Ἄλλά προσεγγίζοντας κανεῖς τή φιλοσοφία ἀπό τή σκοπιά αὐτή τουλάχιστον ἀνεβαίνει ὡς τήν πηγῆ, ἀφήνοντας πίσω του τή λογοτεχνία καί τίς συγκινήσεις πού τήν προβληματίζουν.

2. Ἡ σημερινή ὄντολογία

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ξαναπιάνει τήν ὄντολογία ἡ σύγχρονη φιλοσοφία ἔχει ἐποῦτο τό ἰδιαίτερο, ὅτι γιά αὐτήν ἡ γνώση τοῦ ὄντος ἐν γένει —ἡ θεμελιακή ὄντολογία— προϋποθέτει ὅτι τό πνεῦμα πού γνωρίζει

Πρώτη δημοσίευση: περ. *Revue de Métaphysique et de Morale*, τχ. 1, Ἰανουάριος-Μάρτιος 1951. Συμπεριελήφθη στό βιβλίο του *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, Vrin, Παρίσι 1967.

προσδιορίζεται από μία γεγονόςτητα. Ός λόγο ἀπελευθερωμένο από τίς χρονικές τυχαϊότητες —ψυχή συναΐδιο μέ τίς Ίδέες— βλέπει τόν εαυτό του μόνο ένας λόγος πού άγνοεί ποιός είναι ή πού τό ξεχνάει, ένας λόγος αφελής. Η όντολογία πού θά λέγαμε άυθεντική συμπίπτει μέ τή γεγονόςτητα τής χρονικής ύπαρξης. Η κατανόηση τοῦ εΐναι ώς εΐναι — εΐναι ή ύπαρξή μας έδώπέρα. Όχι επειδή τό έδω, μέ τίς δοκιμασίες πού επιβάλλει, άνυψώνει και καθαΐρει τήν ψυχή, και τήν κάνει νά άποκτᾶ μία δεκτικότητα εναντι τοῦ εΐναι. Όχι επειδή τό έδω άνοίγει μία ιστορία τής όποίας ή πρόδος μόνη θά έκανε τήν ιδέα τοῦ εΐναι καταληπτή. Τό έδω δέν όφειλει τό όντολογικό πρωτεΐο του ούτε στήν άσκηση πού φέρνει μαζί του ούτε στόν πολιτισμό τοῦ όποίου είναι τό έναυσμα. Μέσα στίς έγχρονες έγνοιες του ήδη συλλαβίζεται ή κατανόηση τοῦ εΐναι. Η όντολογία δέν επιτελείται εκει πού ό άνθρωπος θριαμβεύει πάνω στή μοΐρα του, αλλά στήν ένταση ακριβώς μέσα στήν όποία αναλαμβάνει τή μοΐρα του.

Αυτή ή δυνατότητα νά καταλάβει κανείς τήν τυχαϊότητα και τή γεγονόςτητα, όχι ως κάτι πού δίνεται στή νόηση, αλλά ως τό Ίδιο τό ένέργημα τής νόησης — αυτή ή δυνατότητα νά δείξει κανείς μέσα στή γυμνότητα τοῦ γεγονότος και τών δεδομένων περιεχομένων τή μεταβατικότητα τής γνώσης και μία «σημαΐουσα πρόθεση» — δυνατότητα πού ανακάλυψε ό Χοϋσσερλ και τήν όποία ό Χάιντεγκερ συνέδεσε μέ τήν κατανόηση τοῦ εΐναι έν γενει, συνιστᾶ τή μεγάλη καινοτομία τής σύγχρονης όντολογίας. Αυτό σημαΐνει όμως ότι ή κατανόηση τοῦ εΐναι δέν προϋποθέτει μόνο μία θεωρητική στάση, αλλά όλη τήν ανθρώπινη συμπεριφορά. Όλόκληρος ό άνθρωπος είναι όντολογία. Τό επιστημονικό του έργο, ό θυμικός του βίος, ή ικανοποίηση τών άναγκών του και ή έργασία, ό κοινωνικός του βίος και ό θάνατός του, άρθρώνουν, μέ μία άυστηρότητα πού επιφυλάσσει σέ καθεμία από τίς στιγμές αυτές μία καθορισμένη λειτουργία, τήν κατανόηση τοῦ εΐναι, τήν αλήθεια. Ό πολιτισμός μας όλόκληρος προκύπτει από τήν κατανόηση αυτή — άκόμη και αν τούτη έχει τόν χαρακτήρα τής λήθης τοῦ εΐναι. Δέν υπάρχει αλήθεια επειδή υπάρχει ό άνθρωπος. Αντίθετα, επειδή τό εΐναι έν γενει είναι άξεχώριστο από τήν άνοικτότητά του (aperté) — επειδή υπάρχει αλήθεια ή, αν θέλει κανείς, επειδή τό εΐναι είναι νοητό, γι αυτό υπάρχει ή ανθρώπινηότητα.

Η επιστροφή στά πρωταρχικά θέματα τής φιλοσοφίας —και τό έργο τοῦ Χάιντεγκερ παραμένει έντυπωσιακό από τήν άποψη αυτή

επίσης— δέν προκύπτει από μία εϋσεβή άπόφαση επιστροφής σέ δέν ξέρω ποιά philosophia perennis, αλλά από τή ριζική προσοχή πού δίνουμε σέ ό,τι τρέχον μᾶς άπασχολεί πιστικά. Τό άφηρημένο έρώτημα σχετικά μέ τή σημασία τοῦ εΐναι ως εΐναι και τά έρωτήματα τής παρούσας ώρας συναντῶνται από μόνα τους.

3. Η άμφισημία τής σύγχρονης όντολογίας

Η ταύτιση τής κατανόησης τοῦ εΐναι μέ τήν πληρότητα τής συγκεκριμένης ύπαρξης διατρέχει τόν αρχικό κίνδυνο νά πνίξει τήν όντολογία στήν ύπαρξη. Αυτή ή φιλοσοφία τής ύπαρξης πού ό Χάιντεγκερ άρνεΐται γιά λογαριασμό του, δέν είναι παρά ή —αναπόφευκτη— άλλη όψη τοῦ πώς καταλαβαΐνει τήν όντολογία. Η ιστορική ύπαρξη πού ενδιαφέρει τόν φιλόσοφο στό μέτρο πού εΐναι όντολογία ενδιαφέρει τούς ανθρώπους τής λογοτεχνίας επειδή εΐναι δραματική. Όταν ή φιλοσοφία και ή ζωή συγχέονται, δέν ξέρι πιά κανείς αν σκύβει πάνω από τή φιλοσοφία επειδή εΐναι ζωή, ή αν θέλει τή ζωή επειδή εΐναι φιλοσοφία. Η ουσιώδης συνεισφορά τής νέας όντολογίας μπορεί νά φανεΐ στήν αντίθεσή της πρός τόν κλασικό έντελλεκτουαλισμό. Νά καταλάβει κανείς τό έργαλειό δέν σημαΐνει νά τό δεΐ, αλλά νά ξέρι νά τό χειριστεί· νά καταλάβουμε τήν κατάσταση μας μέσα στήν πραγματικότητα δέν σημαΐνει νά τήν όρίσουμε, αλλά νά βρεθούμε σέ μία όρισμένη θυμική διάθεση· νά καταλάβουμε τό εΐναι σημαΐνει νά υπάρξουμε. Όλα αυτά δείχνουν, όπως φαίνεται, μία ρήξη μέ τή θεωρητική δομή τής δυτικής σκέψης. Τό σκέπτεσθαι δέν είναι πλέον θεωρεΐν, αλλά δέσμευση, νά εΐναι κανείς μέσα σέ αυτό πού σκέφτεται, νά έχει μπει κανείς στό χορό — τό δραματικό γεγονός τοῦ έν-τώ-κόσμου-εΐναι.

Η παράσταση αρχίζει μέ τήν άπλούστερη χειρονομία μας. Όλες χαρακτηρίζονται από μία αναπόφευκτη άδεξιότητα. Άπλώνοντας τό χέρι γιά νά πλησιάσω μία καρέκλα, τσαλάκωσα τό μανίκι τοῦ σακακιού μου, χάραξα τό παρκέ, έριξα τή στάχτη τοῦ τσιγάρου μου. Κάνοντας αυτό πού θέλησα νά κάνω, έκανα χιλια άλλα πού δέν θέλησα. Η πράξη δέν ήταν καθαρή, άφησα ίχνη. Σβήνοντας αυτά τά ίχνη, άφησα άλλα. Ό Σέρλοκ Χόλμς μπορεί νά εφαρμόσει τήν επιστημοσύνη του πάνω στόν αναπόφευκτα χονδροειδή χαρακτήρα καθεμιάς από τίς πρωτοβουλίες μου, και ή κωμωδία μπορεί νά γίνει τραγωδία. Ό Λάιος, γιά νά ξεγελάσει τίς μακάβριες προβλέψεις θά

κάνει ὅ,τι ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ νά ἐκπληρωθοῦν. Ὁ Οἰδίπους, μέ τήν ἐπιτυχία του, ἐργάζεται γιὰ τή δυστυχία του. Ὅπως τό θήραμα πού πάνω σέ μία πλαγιά σκεπασμένη ἀπό χιόνι φεύγοντας μακριά ἀπό τό θόρυβο πού κάνουν οἱ κυνηγοί ἀφήνει τά ἴχνη πού θά φέρουν τό χαμό του.

Εἴμαστε ἔτσι ὑπεύθυνοι πέρα ἀπό τίς προθέσεις μας. Τό βλέμμα πού κατευθύνει τήν πράξη δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει τήν πράξη πού γίνεται ἀπό ἀβλεψία. Ἔχουμε τό δάχτυλο πιασμένο στά γρανάξια, τά πράγματα στρέφονται ἐναντίον μας. Δηλαδή ἡ συνειδήσή μας καί ὁ ἔλεγχος πού ἀσκοῦμε μέ τή συνειδήσή μας στήν πραγματικότητα δέν ἐξαντλοῦν τή σχέση μας μαζί της, εἴμαστε παρόντες μέσα της μέ ὅλη τήν παχύτητα τοῦ εἶναι μας. Ὅτι ἡ συνείδηση πού ἔχουμε γιὰ τήν πραγματικότητα δέν ἐξαντλεῖ τήν κατοίκησή μας στόν κόσμο — νά τί ἐντυπωσίασε τόν λογοτεχνικό κόσμο ἀπό τή φιλοσοφία τοῦ Χάιντεγκερ.

Ἄλλά νά πού ἀμέσως ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς ὑποκλίνεται στήν ὄντολογία. Τό γεγονός τοῦ νά εἶναι κανείς καθ' ὁδόν, τό γεγονός στό ὁποῖο βρίσκομαι δεσμευμένος, δεμένος καθῶς εἶμαι μέ αὐτό πού θά ἦταν κανονικά τό ἀντικείμενό μου, μέ δεσμούς πού δέν ἀνάγονται σέ σκέψεις, ἡ ὑπαρξη αὐτή ἐρμηνεύεται ὡς κατανόηση. Ὅποτε ἡ μεταβατικότητα τοῦ ρήματος γνωρίζω μεταφέρεται στό ρῆμα ὑπάρχω.¹ Ἡ πρώτη φράση τῆς *Μεταφυσικῆς* τοῦ Ἀριστοτέλη, «πάντες τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει», παραμένει ἀληθινή γιὰ μία φιλοσοφία πού πολύ εὐκόλα θεωρήθηκε ἐχθρική πρὸς τή νόηση. Ἡ ὄντολογία δέν ἔρχεται ἀπλῶς νά ἐπιστέψει τίς πρακτικές μας σχέσεις μέ τό εἶναι, ὅπως ἡ θεωρία τῶν οὐσιῶν, στό *X τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων*, ἐπιστέψει τίς ἀρετές. Ἡ ὄντολογία εἶναι ἡ οὐσία κάθε σχέσης μέ τά ὄντα καί μάλιστα κάθε σχέσης μέσα στό εἶναι. Τό γεγονός ὅτι τό ὄν εἶναι «ἀνοιχτό» δέν ἀνήκει στό ἴδιο του τό εἶναι; Ἡ συγκεκριμένη μας ὑπαρξη ἐρμηνεύεται σέ συνάρτηση πρὸς τήν εἴσοδό της στό «ἀνοιγμα» τοῦ εἶναι ἐν γένει. Ὑπάρχουμε μέσα σέ ἕνα κύκλωμα νόησης μέ τό πραγματικό — ἡ νόηση εἶναι τό ἴδιο τό γεγονός πού ἀρθρώνει ἡ ὑπαρξη. Κάθε ἀκατανοησία δέν εἶναι παρά ἕνας ἐλλειμματικός τρόπος τῆς κατανόησης. Ὅποτε ἡ ἀνάλυση τῆς ὑπαρξῆς καί

¹ Βλ. γιὰ τό ζήτημα αὐτό τίς παρατηρήσεις μας στό *Esquisse pour une histoire de «l'existentialisme»*, Jean Wahl, Éditions de l'Arche, σ. 95-96.

αὐτοῦ πού ἀποκαλεῖται *esceitas* τῆς ὑπαρξῆς (Da) δέν εἶναι παρά ἡ περιγραφή τῆς οὐσίας τῆς ἀλήθειας, τῆς ἴδιας τῆς συνθήκης κατανουσιμότητας τοῦ εἶναι.

4. Ὁ ἄλλος ὡς συνομιλητής

Δέν μπορεῖ κανείς λογικά νά ὑποστηρίξει ἕνα διαζύγιο φιλοσοφίας καί λόγου. Ἄλλά δικαιούται κανείς νά διερωτηθεῖ ἂν ὁ λόγος, ὡς ἡ δυνατότητα πού ἔχει κανείς νά μιλάει λογικά, προηγεῖται κατανάγκην, ἢ ἂν ἡ γλώσσα δέν στηρίζεται σέ μία προηγούμενη τῆς κατανόησης σχέση πού νά εἶναι συστατική τοῦ λόγου. Οἱ σελίδες πού ἀκολουθοῦν ἐπιχειροῦν νά χαρακτηρίσουν μέ πολύ γενικό τρόπο αὐτή τή σχέση πού δέν ἀφήνεται νά ἀναχθεῖ σέ κατανόηση, ἀκόμα καί μέ τήν ἔννοια πού ἔδωσε στήν κατανόηση, ὑπερβαίνοντας τόν κλασικό ὀρθολογισμό, ὁ Χάιντεγκερ.

Ἡ κατανόηση ἐδράζεται τελικά κατά τόν Χάιντεγκερ στήν ἀνοιχτότητα τοῦ εἶναι. Ἐνῶ ὁ ἰδεαλισμός τοῦ Μπέρκλεϊ ἔβλεπε τό εἶναι νά ἀναφέρεται στή σκέψη ἐξαιτίας τῶν ποιητικῶν περιεχομένων του, ὁ Χάιντεγκερ βλέπει τήν κατανουσιμότητα τοῦ εἶναι στό κατά κάποιον τρόπο κενό περιεχομένου γεγονός ὅτι τό ὄν εἶναι — στήν ἐνέργειά του νά εἶναι — στήν ἴδια του τήν ἀνεξαρτησία ἀπό τή σκέψη. Δέν ὑπονοεῖται ἐδῶ κάποια ἐξάρτηση πού προηγεῖται σέ σχέση μέ μία σκέψη ἀπλῶς ὑποκειμενική, ἀλλά κάτι σάν κενή θέση πού περιμένει τόν κάτοχό της, ἡ ὁποία εἶναι ἀνοιχτή ἀπό τό γεγονός καί μόνο ὅτι τό ὄν εἶναι. Ὁ Χάιντεγκερ περιγράφει ἐδῶ, στήν πιό τυπική δομή τους, τίς ἀρθρώσεις τῆς ὄρασης, ὅπου ἡ σχέση τοῦ ὑποκειμένου μέ τό ἀντικείμενο ὑποτάσσεται στή σχέση τοῦ ἀντικειμένου μέ τό φῶς — τό ὁποῖο δέν εἶναι ἀντικείμενο. Ἡ κατανόηση τοῦ εἶναι ἔγκειται τότε στό νά πάει κανείς πέρα ἀπό τό ὄν — στό ἀνοιγμα ἀκριβῶς — καί νά συλλάβει τό ὄν μέσα στόν ὀρίζοντα τοῦ εἶναι. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ κατανόηση στόν Χάιντεγκερ ξανασυναντᾶ ἐντέλει τή μεγάλη παράδοση τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας: ἡ κατανόηση τοῦ ἐπιμέρους ὄντος σημαίνει ὅτι τοποθετεῖται κανείς ἤδη πέρα ἀπό τό ἐπιμέρους — ἡ κατανόηση εἶναι ἡ σχέση μέ τό ἐπιμέρους, τό μόνο ὑπάρχον, μέσω τῆς γνώσης, πού εἶναι πάντοτε γνώση τοῦ καθόλου.

Στή σεβάσμιμα παράδοση πού συνεχίζει ὁ Χάιντεγκερ δέν μπορεῖ νά ἀντιτάξει κανείς τίς προσωπικές του προτιμήσεις. Ἀντιμέτωπος μέ τή θεμελιώδη θέση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε σχέση μέ ἕνα

επιμέρους ὄν ἔχει στή βάση της τήν οἰκειότητα μέ τό εἶναι ἢ τή λήθη τοῦ εἶναι, δέν μπορεῖ κανείς νά προτιμήσει μιά σχέση μέ τό ὄν ὡς προϋπόθεση τῆς ὄντολογίας. Μέ τό πού θά ἀρχίσουμε νά σκεφτόμαστε, μοιάζουμε καταδικασμένοι, γιά τούς λόγους ἀκριβῶς πού ἀπό τόν καιρό τοῦ Πλάτωνα ὑποτάσσουν τήν αἴσθηση τοῦ ἐπιμέρους στή γνώση τοῦ καθόλου, νά ὑποτάξουμε τίς μεταξύ ὄντων σχέσεις στίς δομές τοῦ εἶναι, τή μεταφυσική στήν ὄντολογία, τό ὑπαρξιακό (existential) στό ὑπαρκτικό (existential). Πῶς ἄλλωστε μπορεῖ νά εἶναι ἡ σχέση μέ τό ὄν, ἀρχικά, κάτι ἄλλο ἀπό τήν κατανόησή του ὡς ὄντος — τό γεγονός τοῦ νά τό ἀφήσει κανείς ἐλεύθερα νά εἶναι ὡς ὄν;

Ἐκτός ἂν μιλάμε γιά τόν ἄλλο ἄνθρωπο. Ἡ σχέση μας μαζί του ἔγκειται ὡς πᾶν ἄλλο στήν ἐπιθυμία νά τόν καταλάβουμε, ἀλλά ἡ σχέση ὑπερχειρίζεται τήν κατανόηση. Ὅχι μόνο ἐπειδή ἡ γνώση τοῦ ἄλλου ἀπαιτεῖ, ἐκτός ἀπό περιέργεια, καί συμπάθεια ἢ ἀγάπη, τρόπους τοῦ εἶναι διαφορετικούς ἀπό τήν ἀπαθή θεωρία. Ἀλλά ἐπειδή στή σχέση μας μέ τόν ἄλλο ὁ ἄλλος δέν μᾶς θίγει βάσει μιᾶς ἔννοιας. Εἶναι ὄν καί λογαριάζεται ὡς ὄν.

Ὁ ὀπαδός της ὄντολογίας θά ἀντιτείνει ἐδῶ: λέγοντας ὄν, δέν ὑπονοοῦμε ἤδη ὅτι τό ὄν μᾶς ἀφορᾷ βάσει μιᾶς ἀποκάλυψης τοῦ εἶναι καί ὅτι, συνεπῶς, τοποθετημένος στό ἄνοιγμα πού δίνει στό εἶναι, ὁ ἄλλος εἶναι ἤδη ἐγκατεστημένος στό ἐσωτερικό μιᾶς κατανόησης; Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ὄντος δέν παραπέμπει ἀκριβῶς στήν ὄντολογία; Νά σχετιστεῖ κανείς μέ τό ὄν ὡς ὄν σημαίνει, κατά τόν Χάιντεγκερ, νά ἀφήσει νά εἶναι τό ὄν, νά τό καταλάβει ὡς ἀνεξάρτητο ἀπό τήν ἀντίληψη πού τό ἀνακαλύπτει καί τό συλλαμβάνει. Μέ αὐτήν ἀκριβῶς τήν κατανόηση δίνεται τό ὄν ὡς ὄν καί ὄχι μόνο ὡς ἀντικείμενο. Τό εἶναι-μέ-τόν-ἄλλο —τό Miteinandersein— ἐδράζεται ἔτσι κατά τόν Χάιντεγκερ στήν ὄντολογική σχέση.

Θά ἀπαντήσουμε: στή σχέση μας μέ τόν ἄλλο, τό θέμα εἶναι ἄραγε νά τόν ἀφήσουμε νά εἶναι; Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ἄλλου δέν πραγματώνεται στό ρόλο του ὡς ἐκείνου στόν ὁποῖο ἀπευθύνεται ὁ λόγος; Μιλώντας σέ κάποιον, τόν ἔχουμε προηγουμένως καταλάβει στό εἶναι του; Καθόλου. Ὁ ἄλλος δέν εἶναι πρῶτα ἀντικείμενο κατανόησης καί ἔπειτα συνομιλητής. Οἱ δύο σχέσεις συγχέονται. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ κλήση πού ἀπευθύνουμε στόν ἄλλο εἶναι ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς κατανόησής του.

Νά καταλάβουμε ἕνα πρόσωπο, σημαίνει ἤδη νά τοῦ μιλήσουμε.

Νά θέσει κανείς τήν ὑπαρξία τοῦ ἄλλου ἀφήνοντάς τον νά εἶναι, σημαίνει νά ἔχει ἤδη δεχτεῖ τήν ὑπαρξία αὐτή, νά τήν ἔχει λάβει ὑπόψη του. «Νά τήν ἔχει δεχτεῖ», «νά τήν ἔχει λάβει ὑπόψη του», αὐτό δέν ἀνάγεται σέ μιά κατανόηση πού ἀφήνει τό ὄν νά εἶναι. Ἡ συνομιλία εἶναι μιά ἰδιαίτερη σχέση. Τό θέμα εἶναι νά ἀντιληφθοῦμε τή λειτουργία τῆς γλώσσας ὄχι ὡς ὑποταγμένη στή συνείδηση πού ἔχουμε γιά τήν παρουσία τοῦ ἄλλου ἢ τήν ἐγγύτητά του ἢ τήν κοινότητα πού ἔχουμε μαζί του, ἀλλά ὡς προϋπόθεση μιᾶς «συνειδητοποίησης».

Πρέπει βέβαια νά ἐξηγήσουμε περαιτέρω γιατί τό γεγονός τῆς γλώσσας δέν τοποθετεῖται πλέον στό επίπεδο τῆς κατανόησης. Γιατί, ἀλήθεια, νά μή διευρύνουμε τήν ἔννοια τῆς κατανόησης, κατά τή διαδικασία πού μᾶς ἔκανε οἰκεία ἡ φαινομενολογία; Γιατί νά μήν παρουσιάσουμε τήν ἐπίκληση τοῦ ἄλλου ὡς τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς κατανόησής του;

Αὐτό ἀκριβῶς μᾶς φαίνεται ἀδύνατον. Ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα: θεωροῦμε ὡς κατανόηση τῶν χρηστικῶν ἀντικειμένων τό χειρισμό τους. Ἀλλά ἡ διεύρυνση τῆς ἔννοιας τῆς γνώσης δικαιολογεῖται ἐδῶ ἀπό τό γεγονός ὅτι ὑπερβαίνουμε τά ἀντικείμενα πού γνωρίζουμε. Αὐτό εἶναι γεγονός, ὅποιο καί ἂν εἶναι τό προθεωρητικό περιεχόμενο τοῦ χειρισμοῦ τῶν «σκευῶν». Στό πλαίσιο τοῦ χειρισμοῦ, τό ὄν ὑπερβαίνεται στήν ἴδια τήν κίνηση πού τό συλλαμβάνει, καί ἀναγνωρίζει κανείς σέ αὐτό τό «ἐπέκεινα», πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά εἶναι κάτι «δίπλα στό», τήν ἴδια τή διαδρομή τῆς κατανόησης. Αὐτή ἡ ὑπέρβαση δέν ὀφείλεται μόνο στήν προηγούμενη ἐμφάνιση τοῦ κόσμου κάθε φορά πού ἔχουμε νά κάνουμε μέ κάτι χειραγώγιο, ὅπως θέλει ὁ Χάιντεγκερ. Ἀναφαίνεται ἐπίσης στήν κατοχή καί τήν κατανάλωση τοῦ ἀντικειμένου. Τίποτε τό ἀνάλογο δέν ὑπάρχει ὅμως στή σχέση μου μέ τόν ἄλλο. Μποροῦμε νά πούμε ὅτι καί ἐκεῖ καταλαβαίνω τό μέσα-στόν ἄλλο-εἶναι, ὑπερβαίνοντας τή μερικότητά του ὡς ὄντος· τό πρόσωπο μέ τό ὁποῖο βρίσκομαι σέ σχέση τό ἀποκαλῶ ὄν, ἀλλά καλώντας το ὄν τό ἐπικαλοῦμαι. Δέν νομίζω μόνο ὅτι εἶναι, τοῦ μιλάω. Ἐχει συνεταιρισθεῖ μαζί μου στό ἐσωτερικό τῆς σχέσης πού ἔπρεπε ἀπλῶς νά μοῦ τό δείξει ὡς παρόν. Τοῦ μίλησα, δηλαδή ἀδιαφόρησα γιά τό καθολικό εἶναι πού ἐνσαρκώνει γιά νά μείνω στό ἐπιμέρους ὄν πού εἶναι. Ἐδῶ ἡ διατύπωση «πρὶν ἔρθω σέ σχέση μέ ἕνα ὄν, πρέπει νά τό ἔχω κατανόησει ὡς ὄν» χάνει τήν αὐστηρή

έφαρμογή της: ἐδῶ κατανοώντας τό ὄν τοῦ λέω συγχρόνως τί κατανοῶ.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μόνο ὄν πού δέν μπορῶ νά συναντήσω χωρίς νά τοῦ ἐκφράσω αὐτή τή συνάντηση. Ἡ συνάντηση διαφέρει ἀπό τή γνώση ἀκριβῶς ὡς πρός αὐτό. Κάθε στάση πού μπορῶ νά ἔχω ἀπέναντι σέ ἕναν ἄνθρωπο περιλαμβάνει ἕνα χαιρετισμό — ἀκόμα καί ὡς ἄρνηση χαιρετισμοῦ. Ἡ ἀντίληψη δέν προβάλλεται ἐδῶ στόν ὀρίζοντα — τό πεδίο τῆς ἐλευθερίας μου, τῆς ἐξουσίας μου, τῆς ιδιοκτησίας μου — γιά νά συλλάβει, πάνω σέ αὐτό τό φόντο, τό ἄτομο. Σχετίζεται μέ τό καθαρό ἄτομο, μέ τό ὄν ὡς τέτοιο. Καί αὐτό σημαίνει ἀκριβῶς, ἂν θέλουμε νά τό ποῦμε μέ ὄρους «κατανόησης», ὅτι ἡ κατανόησή μου τοῦ ὄντος ὡς τέτοιου εἶναι ἤδη ἡ ἔκφραση πού τοῦ προσφέρω αὐτῆς τῆς κατανόησης.

Τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά προσεγγίσω τόν ἄλλο χωρίς νά τοῦ μιλήσω σημαίνει ὅτι ἐδῶ ἡ σκέψη εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπό τήν ἔκφραση. Ἀλλά ἡ ἔκφραση δέν εἶναι ἡ κατά κάποιον τρόπο μετακίνηση στό μυαλό τοῦ ἄλλου μᾶς σκέψης πού κάνω καί πού τόν ἀφορᾷ. Πράγμα πού ξέρουμε ὄχι μόνο μετά τόν Χάιντεγκερ, ἀλλά μετά τόν Σωκράτη. Καί δέν εἶναι οὔτε ἡ ἄρθρωση τῆς κατανόησης πού μοιράζομαι ἤδη μέ τόν ἄλλο. Πρῖν ἀπό κάθε συμμετοχή σέ ἕνα κοινό περιεχόμενο κατανόησης, ἡ ἔκφραση εἶναι αὐτό πού ἰδρύει τήν κοινωνικότητα χάρις σέ μιά σχέση πού, κατά συνέπεια, δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ κατανόηση.

Ἡ σχέση μέ τόν ἄλλο δέν εἶναι λοιπόν ὄντολογία. Αὐτή τή σχέση μέ τόν ἄλλο πού δέν περιορίζεται στήν παράσταση τοῦ ἄλλου, ἀλλά τόν ἐπικαλεῖται, καί ὅπου ἡ ἐπίκληση δέν ἀκολουθεῖ τήν κατανόηση, τήν ἀποκαλοῦμε θρησκεία. Ἡ οὐσία τοῦ λόγου εἶναι προσευχή. Αὐτό πού διακρίνει τή σκέψη πού ἀποβλέπει σέ ἕνα ἀντικείμενο ἀπό τή σχέση μέ ἕνα πρόσωπο, εἶναι ὅτι στήν τελευταία ἀρθρώνεται μιά κλητική: τό ὀνομαζόμενο εἶναι συγχρόνως αὐτό πού καλοῦμε.

Ἐπιλέγουμε τόν ὄρο θρησκεία — χωρίς νά ἔχουμε προφέρει οὔτε τή λέξη Θεός οὔτε τή λέξη ἱερό — σκεπτόμενοι καταρχάς τή σημασία πού τῆς δίνει ὁ Αὐγουστος Κόντ στήν ἀρχή τῆς *Politique Positive* του. Καμιά θεολογία, κανένας μυστικισμός δέν κρύβεται πίσω ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς συνάντησης μέ τόν ἄλλο πού μόλις κάναμε, καί τῆς ὁποίας μᾶς ἐνδιέφερε ἀπλῶς νά ὑπογραμμίσουμε τήν τυπική δομή: ὅτι τό ἀντικείμενο τῆς συνάντησης εἶναι συγχρόνως δεδομένο καί σέ

κοινωνία μαζί μας, χωρίς τό γεγονός τῆς κοινωνικότητας νά μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ μιά ὁποιαδήποτε ιδιότητα πού ἀποκαλύπτεται μέσα στό δεδομένο, χωρίς ἡ γνώση νά μπορεῖ νά ὑπερκεράσει τήν κοινωνικότητα. Ἄν ἡ λέξη θρησκεία πρέπει ἐπιπλέον νά ἀνακοινώσει ὅτι ἡ σχέση μέ τούς ἀνθρώπους, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν εἶναι ἀναγώγιμη στήν κατανόηση, δέν ἀποτελεῖ ἄσκηση ἐξουσίας, ἀλλά βλέπει στά ἀνθρώπινα πρόσωπα τό ἄπειρο — θά ἀποδεχτοῦμε αὐτή τήν ἠθική χροιά τῆς λέξης καί ὅλες τίς καντιανές συνηχήσεις.

Ἡ «θρησκεία» παραμένει σχέση μέ τό ὄν ὡς ὄν. Δέν εἶναι ἡ σύλληψή του ὡς ὄντος, ἕνα ἐνέργημα ὅπου τό ὄν εἶναι ἤδη ἀφομοιωμένο, ἀκόμα καί ἂν ἡ ἀφομοίωση αὐτή τό ἀποδεσμεύει ὡς ὄν, τό ἀφήνει-νά-εἶναι. Οὔτε ἐγκαθιστᾷ δέν ξέρω ποιά σχέση κατοχῆς οὔτε προσκρούει στό ἄλογο στήν προσπάθειά της νά καταλάβει τό ὄν. Ἄραγε ἔλλογη εἶναι μόνο ἡ ἐξουσία ἐπί τοῦ ἀντικειμένου; Ὁ λόγος εἶναι ἡ σχέση κυριαρχίας ὅπου ἡ ἀντίσταση τοῦ ὄντος ὡς τέτοιου ξεπεριέεται ὄχι μέ μιά κλήση πού τοῦ ἀπευθύνουμε, ἀλλά μέ κάτι σάν τήν πανουργία τοῦ κυνηγοῦ πού ὑπερνικᾷ ὅ,τι δυνατό καί ἀνυπότακτο ἔχει τό ὄν στηριζόμενος στίς ἀδυναμίες του, τίς πλευρές μέσῳ τῶν ὁποίων τό ὄν ἀρνεῖται τή μερικότητά του, καθώς τό τοποθετεῖ στόν ὀρίζοντα τοῦ καθολικοῦ εἶναι; Ἡ διάνοια ὡς πανουργία, ἡ μαχητική καί βίαιη διάνοια πού εἶναι κομμένη καί ραμμένη στά μέτρα τῶν πραγμάτων — εἶναι πράγματι ἰκανή νά ἐδραῖώσει μιά ἀνθρώπινη τάξη; Μᾶς ἔχουν παράδοξα συνηθίσει νά πιστεύουμε ὅτι τό πνεῦμα ἐκδηλώνεται καί γίνεται πραγματικό δίνοντας μάχες. Καί ὅμως, ἡ τάξη τοῦ λόγου δέν συγκροτεῖται μᾶλλον σέ μιά συνθήκη «συνομιλίας», ὅπου ἡ ἀντίσταση τοῦ ὄντος ὡς ὄντος δέν κάμπτεται, ἀλλά εἰρηνεύει;

Ἡ ἔγνοια τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας νά ἐλευθερώσει τόν ἄνθρωπο ἀπό τίς κατηγορίες πού ἀρμόζουν ἀποκλειστικά στά πράγματα δέν πρέπει νά ἀρκεστεῖ λοιπόν στό νά ἀντιπαραθέσει στό στατικό, στό ἀδρανές, στόν καθορισμένο χαρακτήρα τῶν πραγμάτων τόν δυναμισμό, τή διάρκεια, τήν ὑπέρβαση ἢ τήν ἐλευθερία ὡς οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Τό θέμα δέν εἶναι τόσο νά ἀντιπαραθέσουμε μιά οὐσία σέ μιά ἄλλη, νά ποῦμε τί εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φύση, ἀλλά πρωτίστως νά τῆς θροῦμε τή θέση ἀπό τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θά πάψει νά μᾶς ἀφορᾷ βάσει τοῦ ὀρίζοντα τοῦ εἶναι, δηλαδή ἀπό τήν ὁποία θά πάψει νά προσφέρεται στίς δυνάμεις μας. Τό ὄν ὡς ὄν (καί ὄχι ὡς ἐνσάρ-

κωση του καθολικού είναι) δέν μπορεί νά είναι παρά μόνο μέσα σέ μιά σχέση όπου τό επικαλούμαστε. Τό όν είναι ό άνθρωπος καί ό άνθρωπος είναι προσιτός ως πλησίον. Ός πρόσωπο (visage).

5. Η ήθική σημασία του άλλου ανθρώπου

Η κατανόηση, σχετιζόμενη μέ τό όν μέσα στό άνοιγμα του είναι, του βρίσκει μιά σημασία βάσει του είναι. Μέ τήν έννοια αυτή, δέν τό καλεϊ, αλλά άπλως τό όνομάζει. Καί έτσι άσκει έναντί του βία καί άρνηση. Μερική άρνηση, ή όποία άποτελεϊ βία. Καί αυτή ή μερικότητα περιγράφεται στό γεγονός ότι τό όν χωρίς νά εξαφανιστεϊ, βρίσκει στήν έξουσία μου. Η μερική άρνηση πού είναι ή βία άρνεϊται τήν ανεξαρτησία του όντος: είναι δικό μου. Η κατοχή είναι ό τρόπος μέ τόν όποιο άρνούμαστε έν μέρος ένα όν, ένω εξακολουθεϊ νά ύπάρχει. Δέν πρόκειται μόνο για τό γεγονός ότι τό όν είναι όργανο καί εργαλειό — δηλαδή μέσον — είναι επίσης σκοπός — καταναλώσιμο αγαθό, τροφή, καί τήν ώρα πού τό άπολαμβάνω μου προσφέρεται, μου δίνεται, είναι δικό μου. Η όραση είναι βέβαια τό όριο τής έξουσίας πού μπορώ νά έχω πάνω στό αντικείμενο, αλλά είναι ήδη ή ίδια άπόλαυση. Η συνάντηση αντίθετως του άλλου έγκειται στό γεγονός ότι όση καί νά είναι ή κυριαρχία μου πάνω του, όση καί νά είναι ή ύποταγή του, δέν τόν κατέχω. Δέν μπαίνει έντελως στό άνοιγμα του είναι όπου στέκομαι ήδη σάν μέσα στό πεδίο τής ελευθερίας μου. Δέν είναι βάσει του είναι έν γένει πού τόν συναντώ. Ό,τι από αυτόν μου έρχεται βάσει του είναι έν γένει προσφέρεται βέβαια στήν κατανόηση καί τήν κατοχή μου. Τόν κατανοώ βάσει τής ιστορίας του, του περιβάλλοντός του, των συνηθειών του. Ό,τι δέν κατανοώ σέ αυτόν είναι ό ίδιος, ως τό όν πού είναι. Δέν μπορώ νά τόν άρνηθώ μερικά, διά τής βίας, συλλαμβάνοντάς τον βάσει του είναι έν γένει καί κατέχοντάς τον. Ό άλλος είναι τό μόνο όν του όποιου ή άρνηση δέν μπορεί παρά νά είναι όλική: ένας φόνος. Ό άλλος άνθρωπος είναι τό μόνο όν πού μπορώ νά θέλω νά σκοτώσω.

Μπορώ νά θέλω. Καί έντούτοις ή δύναμη αυτή είναι τό αντίθετο έντελως τής δύναμης. Ό θρίαμβος τής δύναμης αυτής είναι ή ήττα της ως δύναμης. Τή στιγμή ακριβώς πού ή δύναμή μου νά σκοτώσω πραγματοποιεϊται, ό άλλος μου έχει ξεφύγει. Μπορώ βέβαια σκοτώνοντας νά πετύχω ένα στόχο, μπορώ νά σκοτώσω όπως κυνηγάει κανείς, όπως σκοτώνει ένα ζωο ή όπως ρίχνει ένα δέντρο — αλλά

τότε έχω συλλάβει τόν άλλο στό άνοιγμα του είναι έν γένει, ως στοιχείο του κόσμου στον όποιο βρίσκομαι, τόν έχω διακρίνει στον όρίζοντα. Δέν τόν έχω κοιτάξει κατά πρόσωπο, δέν συνάντησα τό πρόσωπό του. Ό πειρασμός τής συνολικής άρνησης πού μετράει τό άπειρο αυτής τής προσπάθειας καί τόν άδύνατο χαρακτήρα της — είναι ή παρουσία του προσώπου. Νά είσαι σέ σχέση μέ τόν άλλο, πρόσωπο προς πρόσωπο — σημαίνει νά μήν μπορείς νά τόν σκοτώσεις. Καί σημαίνει επίσης νά είσαι σέ συνομιλία μαζί του.

Αν τά πράγματα είναι άπλως πράγματα, αυτό συμβαίνει επειδή ή σχέση μαζί τους είναι έξαρχής σχέση κατανόησης: όντα, αφήνονται νά συλληφθούν βάσει του είναι, βάσει μιάς ολότητας πού τους παρέχει μιά σημασία. Τό άμεσο δέν είναι αντικείμενο κατανόησης. Ένα άμεσο δεδομένο τής συνείδησης, ή έκφραση είναι αντιφατική. Δίνεται κάτι έκτιθέμενο στήν πανουργία του νοϋ, συλλαμβανόμενο μέ τή μεσολάβηση τής έννοιας, του φωτός του είναι έν γένει, μέ μιά παράκαμψη, «όμαδικά»: δίνεται σημαίνοντας βάσει αυτού πού δέν είναι. Η σχέση μέ τό πρόσωπο, ένα γεγονός συλλογικό —ή συνομιλία— είναι μιά σχέση μέ τό όν τό ίδιο, ως καθαρό όν.

Ότι ή σχέση μέ τό όν είναι επίκληση ενός προσώπου καί ήδη συνομιλία, σχέση μέ ένα βάθος μάλλον παρά μέ έναν όρίζοντα — κάτι σάν τρύπα στον όρίζοντα— ότι ό πλησίον είναι τό όν κατεξοχήν, αυτά όλα μπορεί νά φαίνονται αρκετά έντυπωσιακά όταν έμμένει κανείς στή σύλληψη ενός όντος, πού καθαυτό μοιάζει άσήμαντο, άπλή σιλουέτα σέ ένα φωτεινό όρίζοντα, ή όποία μόνο χάρη στήν παρουσία της στον όρίζοντα αποκτά σημασία. Αλλά τό πρόσωπο σημαίνει άλλιως. Απέναντι ακριβώς στή θανάσιμη βούληση τήν όποία άντιμετωπίζει άγέρωχα, τό πρόσωπο καταφάσκει τήν άπειρη αντίσταση του όντος πού βρίσκει στήν έξουσία μας, επειδή ή αντίσταση αυτή φαίνεται πάνω στό πρόσωπο τελείως γυμνή —καί ή γύμνια του προσώπου δέν είναι σχήμα λόγου— δηλαδή σημαίνει από μόνη της. Δέν μπορούμε καν νά πούμε ότι τό πρόσωπο είναι άνοιγμα: θά τό καθιστούσαμε ήδη σχετικό προς μιά περιβάλλουσα πληρότητα.

Τά πράγματα μπορούν άραγε νά αποκτήσουν πρόσωπο; Η τέχνη δέν είναι μιά δραστηριότητα πού δίνει πρόσωπο στα πράγματα; Η πρόσψη ενός σπιτιου δέν είναι ένα σπίτι πού μάς κοιτάζει; Οί μέχρι εδώ αναλύσεις μας δέν φάνουν για νά αποκριθούμε στα έρωτήματα αυτά. Διερωτώμαστε καμιά φορά αν στήν τέχνη ή άπρόσωπη όψη

τοῦ ρυθμοῦ δέν ἀντικαθιστᾶ, συναρπαστικά καί μαγικά, τήν κοινωνι-
κότητα, τό πρόσωπο, τή συνομιλία.

Στήν κατανόηση, τή σημασία πού συλλαμβάνεται βάσει ενός ὀρί-
ζοντα, ἀντιθέτουμε τή σημασία τοῦ προσώπου. Οἱ σύντομες ἐνδείξεις
μέ τίς ὁποῖες εἰσήχθη ἐδῶ ἡ ἔννοια ἐπιτρέπουν ἄραγε νά διαβλέψουμε
κάπως τή σημασία της γιά τήν ἴδια τήν κατανόηση καί τίς προϋπο-
θέσεις της, πού συνιστοῦν μιά σφαῖρα σχέσεων τήν ὁποία μόλις
ὑποψιαζόμαστε; Ὅτι ἀπό αὐτήν μπορούμε νά δοῦμε, μᾶς φαίνεται
ἐντούτοις νά τό ὑπονοεῖ ἤδη ἡ πρακτική φιλοσοφία τοῦ Κάντ, τήν
ὁποία αἰσθανόμαστε πολύ συγγενική.

Πῶς ἡ ὄψη τοῦ προσώπου παύει νά εἶναι ὄψη καί γίνεται ἀκοή καί
συνομιλία, πῶς ἡ συνάντηση τοῦ προσώπου —δηλαδή ἡ ἠθική συνεί-
δηση— μπορεῖ νά περιγραφεῖ ὡς προϋπόθεση τῆς συνείδησης ἐν γένει
καί τῆς ἀποκάλυψης, πῶς ἡ συνείδηση καταφάσκεται ὡς ἀδυναμία
φόνου, ποιές εἶναι οἱ συνθῆκες τῆς ἐμφάνισης τοῦ προσώπου, δηλαδή
τοῦ πειρασμοῦ καί τῆς ἀδυναμίας τοῦ φόνου, πῶς μπορῶ νά φανε-
ρωθῶ στόν ἑαυτό μου ὡς πρόσωπο, σέ ποιό μέτρο ἐντέλει ἡ σχέση μέ
τόν ἄλλο ἢ μέ τήν κοινωνία εἶναι ἡ σχέση μας μέ τό ἄπειρο, πού δέν
ἀνάγεται στήν κατανόηση — ἰδού τά θέματα πού προκύπτουν ἀπό
αὐτή τήν πρώτη ἀμφισβήτηση τοῦ πρωτείου τῆς ὄντολογίας. Ὅπως
καί νά 'ναι, ἡ φιλοσοφική ἔρευνα δέν θά μπορούσε νά ἀρκεστεῖ στό νά
σκέφτεται τόν ἑαυτό ἢ τήν ὑπαρξη. Γιατί ἡ σκέψη μᾶς δίνει μόνο τήν
ἀφήγηση μιᾶς προσωπικῆς περιπέτειας, μιᾶς ἰδιωτικῆς ψυχῆς πού
συνεχῶς ἐπιστρέφει στόν ἑαυτό της, ἀκόμα καί ὅταν μοιάζει νά τόν
ἀποφεύγει. Καί τό ἀνθρώπινο δέν προσφέρεται παρά μόνο σέ μιά
σχέση πού δέν εἶναι ἐξουσία.